

הדרך הבינלאומית בבקעת לבנון ובצפון הארץ

צבי אילן*

הגולן מיושב, ויש להניח, שהתנאים המדבריים אשר שררו בו לא עודדו את מעבר הדרך הבין-לאומית בתחומו. מעבר בנות-יעקב, שממנו עולה מעלה משופע לגולן, אינו כה עתיק, ובוודאי לא מרכזי בחשיבותו. השם "יעקב" הוא פרי מסורת מאוחרת. כזכור עבר יעקב בבואו ארצה בנחל יבוק, ולא כאן. עם זאת, אין לשלול לחלוטין את קדמותו של מעבר זה. בסקר שנערך בגבעת המצד הצלבני עתרת, שמדרום לגשר בנות-יעקב, נמצאו חרסים מתקופות הברונזה והברזל. ייתכן אפוא שליד המעבר אכן נתקיים יישוב של-משמש, אך היה זה מעבר משני, שהחל להיות הומה במועד מאוחר יחסית, כפי שיפורט להלן. באפיק הירמון נמצאים כמה אתרים קדומים, אשר יש המקשרים אותם עם הדרך הראשית, אולם אף כאן אין זו כנראה אלא דרך משנית או מקבילה, ששימשה רק החל מתחילת האלף השני לפנה"ס.

התוואי העדיף

בניגוד לתוואי שתואר לעיל נראה לי, שבאלף השלישי והשני לפנה"ס עברה הדרך הבין-לאומית בבקעת הלבנון ובבקעת עיון. כמעט כל הנתונים החסיים בנתיבים שהוצעו בעבר מצויים בנתיב זה. זהו אזור פורה וברור-מעינות, נוח למעבר ורצוף שרידים ארכיאולוגיים ועדויות היסטוריות על קיומה של הדרך. רק בסוף האלף השני וראשית האלף הראשון (עם השתנות התנאים המדיניים) נתמעט בהדרגה השימוש בנתיב בקעת לבנון ועיון, וגבר המעבר בגשר בנות-יעקב ובדרום הגולן. כפי שיבואר בהמשך. בקעת הלבנון, המהווה חלק מהשבר הסורי-אפריקני, היא הבקעה הארוכה שבין הרי הלבנון שבמערב ורכס החרמון והרי מול-הלבנון שבמזרח. לאורך חלקה המערבי של הבקעה עובר נהר ליטני, ואילו בדרומה, ליד חצביה, מצוי ואדי א-תיאם, שבו נובעים מעיינות נהר שניר (חצבני). אחד ממקורות הירדן.

נקרא, כנראה, המסלול הדרומי של "דרך הים" בשם "דרך מצרים" (ישעיהו י' 24, 26; ירמיהו ב' 18). תושבי האזור משתמשים בשם זה ("טאריק מצר") עד ימינו, למרות שמוזה דור לא מתנהלת בדרך זו כל תנועה לכיוון מצרים. במגמה הפוכה קרויה דרך זו בפי תושבי הארץ "דרך אשור" ו"דרך סוריה" ("טאריק שאם"). בעבר שיערו, שהדרך הבין-לאומית נמשכה מדמשק דרך גשר בנות-יעקב לחאן יארדה (ליד מושב משמר-הירדן), לגוב-יוסף (ליד עמיעד) ולכנרת, עלתה בנחל ארבל (ואדי חמאם) או בנחל רקת לקרני-חטין, ומשם לחנות-תגרים (ח'אן א-תוג'ר שליד בית-קשת), למגידו ודרך נחל עירון לשרון. המסלול האמור מבוסס בעיקר על התוואי של הדרך הבין-לאומית בתקופה העות'מאנית (החל מהמאה ה'ט"ז), שעברה בנתיב זה, אשר לאורכו הוקמו חניות דרכים (ח'אנים, פונדקים), ואף הוצבו בו חילות-משמר (כמו בגשר בנות-יעקב, בגוב-יוסף, בחנות-תגרים ובמגידו).

אולם בתוואי זה, אשר מבחינה טופוגרפית מחייב את ההולך בו לעלות ולרדת פעמים אחדות, לא נתגלו כל עדויות היסטוריות העשויות לאשר, כי אכן שימש מעבר בימי המקרא ובתקופות הרומית והביזנטית. בסקרים שנערכו מ-1968 בגולן ובגדור (המובלעת מצפון-מזרח לגולן שהחזיק בה צה"ל לאחר מלחמת יום הכיפורים), לא נתגלו אתרים מתקופת הברונזה והברזל; וכך כנראה גם המצב עד למרכז הדרכים האזורי החשוב שהיה בדמשק. שרידי תרבות האבן הגדולה מהאלף הרביעי עד האלף השני לפנה"ס (כפרים עונתיים, "מזרעות", מתחמים ודולמנים), אשר נתגלו בגולן, אינם שייכים לסוג האתרים שאנו מחפשים — ערים, תחנות ומצודות לצד הדרך, העשויות לספק שליטה, הגנה, מנוחה, מזון ומים לעוברי הדרך. שחזור התנאים האקלימיים אשר שררו באזור אף מגלה, שבאלף השלישי לפנה"ס סבל

בימי קדם שימשה ארץ ישראל כגשר-מעבר לכמה מהדרכים הבין-לאומיות החשובות ביותר, שקישרו את שני חלקי "הקשת הפורייה" — מסופוטמיה (ארם נהריים) מזה ומצרים מזה. הדרך הבין-לאומית הראשית, הנודעת בכינויה (המוטעה) "דרך הים", עברה בנתיב צפון-דרום, ודרך הגליל והשרון המשיכה לצפון סיני ולמצרים. הדרך הבין-לאומית השנייה, הקרויה במקרא "דרך המלך" נמשכה מדמשק לאורך רמות עבר-הירדן לעבר חג'אז שבצפון חצי-האי-ערב. בין שתי הדרכים הללו קישרו דרכי רוחב אחדות.

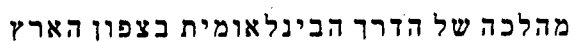
במאמר זה אנסה להתחקות אחר מהלך הדרך הבין-לאומית בקטע שממגידו צפונה ואחר דרך-הרוחב דמשק, צור וצידון, תוך שימת דגש על תפקידה של בקעת הלבנון במסגרת דרכי המעבר, ועל מקומה של בקעת עיון כצומת-דרכים בין לאומי עתיק. כן אציין להלן את הלקח הצבאי-היסטורי שניתן להפיק ממצאותם ומתולדותיהם של מעברי רים אלה.

שחזור מהלך הדרכים ייעשה בעזרת ניצול המידע על השרידים הארכיאולוגיים (יישובים, מצודות ותחנות), סימני חציבה וסימון לאורך הדרך, ידיעות היסטוריות ושיקולים טופוגרפיים.

התוואי המשוער של הדרך הבין-לאומית ממערב לירדן

"דרך הים" או "ידה-מאריס" אינם שמותיה המקוריים של הדרך הבין-לאומית, אלא כינויים שנטבעו על-ידי החוקרים. הדרכים הקדומות נקראו לפי יעדן ועל-פי זאת

* חוקר ומרצה בתחום הגיאוגרפיה של ארץ ישראל וההיסטוריה היישובית שלה. פרסם ספרים ומאמרים רבים, בתוכם על רמת הגולן ועל לבנון.

בשנת 143 לפנה"ס יצא יונתן החש-
מונאי למלחמה במלך דמטריוס השני,
כנראה דרך מבוא עיון. מכל-מקום, המקר-
רות מעידים שצבאותיהם נערכו לקרב
ליד לבוא-חמת (מקבים א' י"ב, 24, ל"ד;
יוסף בן מתתיהו, קדמוניות י"ג, 5). בתל-
מוד נזכר המקום "נקובתא דעיון" בבר-
ייתא על תחום עולי בבל, ועוד נדון
במשמעותו של שם זה.

העדויות ההיסטוריות מקבלות חיזוק
ממציאותם של 37 תל-עתיקות המצויים
בבקעת לבנון. באחדים מהם החל היישוב

רית ולכפתרה (כרתים), כנראה דרך מבוא
עיון.

דרך מבוא עיון ובקעת הלבנון עבר גם
פרעה מצרים, תחותמס השלישי, במסעו
הצבאי הראשון ב-1468 לפנה"ס. ברשימת
המקומות שכבש נזכרות ליש, חצור ועיון
שבכנען, כמד (כומידי הקדומה) ולבוא
(חמת) שבבקעת הלבנון, ומצפונה –
בטח וברותה, שתי ערים שכבש דוד מהר-
דעור מלך ארם-צובא (שמואל ב' ח', 8).
אמנחתפ השני (1436 – 1410 לפנה"ס)
עבר במסע צבאי בבקעת הלבנון דרך

דרך בקעת הלבנון ניתן להגיע בנוחות
אל הערים הקדומות והחשובות של
סוריה: קטנה, לבוא-חמת, חלב, תפסח
וכרכמיש. כמו-כן יש ממנה גישה נוחה
אל דמשק שממזרח ואל הערים הראשיות
שבמערב: צור, צידון, גבל, ארואד ואוג-
רית. הייתה זו דרך נוחה יותר למסופוט-
מיה, מאשר הדרך המדברית שהתנהלה
לשם מדמשק ומתדמור. מבקעת הלבנון
נמשכה הדרך אל העיר עיון (היה כנראה
סעיף אל העיר ליש, דן, ומשם – אל
אבל-בית-מעכה) (בין מטולה לכפר
גלעד), חצור ותל העיר כנרת שליד
טבחה.

עדות המקורות

שפע של מקורות מרמז על מעבר בציר
הבקעות. נתחיל בתעודות המקראיות,
המעידות במפורש על מעבר צבאות בציר
העדיף. המקרא מספר על בן-הדרד מלך
ארם-דמשק, אשר שלח "את שרי החיילים
אשר לו על ערי ישראל, ויך את עיון ואת
דן ואת אבל-בית-מעכה ואת כל כנרות
על כל ארץ נפתלי" (מלכים א', ט"ו 20).
למרות שמדמשק לגליל קל יותר להגיע
דרך הבשן והגולן, בחרו הארמים את
הנתיב המקובל דרך מבוא עיון. בשנת 733
לפנה"ס ערך תגלת-פלאסר השלישי מלך
אשור מסע לגליל, כשהוא לוקח בדרכו
"את עיון ואת אבל-בית-מעכה ואת ינוח
ואת קדש ואת חצור" (מלכים ב', ט"ו, 29).
לפנינו ממש התוויה של הדרך הנדונה!
שתי מובאות אלה מלמדות, כי בקעות
לבנון ועיון שימשו ציר פלישה לארץ
מצפון, כמו-גם ציר מעבר לצבאות
מדרום צפונה. מבחינה זו המשיך ערכו
הצבאי של מעבר זה להיות חשוב עד
ימינו אלה ממש.

ועתה לעדויות שמחוץ למקרא:
ב"כתבי המארות" המצריים מהמאה
הי"ט לפנה"ס נזכרות "בקעתם" (כנראה
בקעת הלבנון) והערים לבוא (חמת), עיון,
אבל (בית-מעכה), ליש, קדש וחצור. ייתכן
שהופעת ערים אלה במקובץ מרמזת על
הימצאן בצד הדרך. תעודות ממארי
(הממלכה השמית-מערבית שעל נהר
הפרת) מהמאה הי"ח לפנה"ס מזכירות
את חצור וליש. למרות שהדרך ממארי
לגליל קצרה יותר דרך דמשק העדיפו,
לעתים, השיירות לנוע בציר הבקעות.
בתעודה אחת מסופר על משלחות משש
ערים בדרום מסופוטמיה המתרכזות
במארי בדרכן לימחד, קטנה וחצור.
בתעודה אחרת נזכרים משלוחי בדיל
לימחד, לליש ולחצור. בתעודה נוספת
מסופר על מתנות שנשלחו מחצור לאוג-

מחסומים נ"ט, שבנו הבריטים במלחמת העולם השנייה בציר הכביש
היורד מכיוון סוריה אל עמק עיון דרומה לעיירה אל חיאם

כבר באלף הרביעי לפנה"ס, ובכללם היו
גם כמה מצודות-דרכים ותחנות דואר של
האימפריה האשורית בואכה מצרים.
סמוך לכניסת הדרך לעמק עיון היה פונדק
הדרכים המאוחר ח'אן א-סוק, אשר, כפי
שהשם מלמד, היה בו שוק שאליו נאספו
ממרחקים גדולים.

תל דיכין הוא מקום עיון המקראית,
ועל שמו קרוי העמק כולו – מרג' עיון –
עמק עיון. ראשית העיר על גבעה נמוכה
בצפון עמק עיון, במקום השולט יפה על
כניסת הדרך לעמק, כחמישה ק"מ מצפון
למטולה. שם העיר נבע מן המעיינות
הנובעים לידה ומזינים את נחל עיון
(מסעיפי מקורות הירדן), שבמהלכו
מצויים המפלים הידועים ובהם "התנור".
השרידים בתל הם מהתקופה הכלקולית-
תית (האלף הרביעי לפנה"ס) ועד התקופה
העות'מאנית. העיירה מרג' עיון, שנקראה
בזמנו קרית עיון, היא המשכו של היישוב
בתל.

חוקרים שסיירו בבקעה במאה הי"ט
סיפרו, כי הדרך המרכזית מבקעת לבנון
עברה במעבר החיוני לעמק מצפון-מזרח
לתל, בין העיירה מרג' עיון ותל שריכי (לא
הרחק מאבל א-סאקי), והמשיכה ליד

לבוא, קטנה וחמת אל מיתני ואוגרית.
בחפירות תל כמיד אל-לוז (כומידי)
שבמרכז בקעת הלבנון נמצאו שרידים
מהאלף השני והראשון ובכללם מכתב
מבריקיה, מלך מגידו במאה הארבע-
עשרה לפנה"ס – עדות לקשר בין שתי
ערים שישבו על הדרך הבין-לאומית.
במקרא מסופר ששנים-עשר המרגלים
תרו את הארץ ממדבר צין עד רחוב לבוא-
חמת (במדבר י"ג 21). הכפר לבוא שבצפון
בקעת לבנון שימר את השם העתיק לבוא
(חמת), והדרך אליו עוברת את מבוא עיון.
לבוא-חמת נזכרת מספר פעמים במקרא
כגבול הצפוני של כנען (לדוגמה –
במדבר ל"ד, 8).

עדויות נוספות על מעבר בבקעה
צפונה ניתן למצוא גם מימי עוד כמה
פרעונים ומלכי ישראל. אף סרגון השני
מלך אשור עבר כנראה את מבוא עיון
בפלישתו ארצה ב-720 לפנה"ס. החל
מהשליש השני של האלף הראשון
לפנה"ס נפסקות כמעט הידיעות על מעבר
בבקעה. כנראה קשור הדבר בהעברת
מרכז הכובד בסוריה מארם-צובא לארם-
דמשק, ולכן התחזקה התנועה מדמשק
דרך הגולן לגליל.

שגשוג ופריחה כבירת הצפון. יש לשער קיומו של סעיף מכיוון חצבני לעבר דן, אם כי אפשר שהתנועה העיקרית לדן נעשתה בדרך הרוחב מכיוון בקעת עיון ואבל-בית-מעכה.

הקטע כנרת – מגידו

קטע זה בדרך הבין-לאומית (שייקרא להלן "ציר העמקים") עבר ממערב לכנרת ולירדן, עלה מערבה ליד בית-שאן והגיע לעפולה דרך עמק יזרעאל. ציוני דרך אלו שונים מההתוויה המקובלת, שלפיה עלתה הדרך ממערב לכנרת לרמת ארבל, חטיץ דרך התבור לעפולה ולמגידו ("ציר הגליל התחתון"). ההתוויה המקובלת קצרה אמנם בכעשרה ק"מ מזו של ציר העמקים, אך היא קשה יותר מבחינה טופוגרפית, אף אם העליה הייתה בנחל רקת, המטפס בבקעת רקת לעבר כפר חטים, ולא בנחל ארבל. כמרכן דל נתיב זה במעיינות. על כך יש להוסיף, כי בתקר פות הכנענית והישראלית היה הגליל התחתון דל ביישובים. סקרים שנערכו לאחרונה אף גילו, שהדרכים בתקופות אלה עקפו בדרך כלל את רמות הגליל התחתון.

הדבר חייב להיות ברור – איננו פוס-לים מכל וכל מעברה של דרך בגליל התחתון. נראה שהייתה כאן דרך משנית, אשר שרידיה בשטח הם יישוב ומצודה גדולה מהתקופה הישראלית על הרקני-חטין ויישוב בתל קשיון (ליד פניית הכביש לדבוריה ולתבור). באזור אילניה – סג'רה הצטלב סעיף זה עם "דרך החורן" הנזכרת. אפשר שבציר המשני הייתה תנועת כמה מסעות מצריים. דרך רומית לא הייתה בו, ועיקר שימושו כדרך היה בתקופה העות'מאנית, כפי שמעידים ח'אנים בלוביה (ליד לביא) סג'רה וחנות-תגרים (ליד בית-קשת).

"ציר העמקים" הנו, לעומת זאת, נוח יותר, והעלייה ממנו לפני הארץ קלה אף היא בהרבה. הוא עובר ליד מקורות מים (כנרת, ירדן, מעיין חרוד ועוד), ולכל אורכו נמצאו ערים שפרחו בתקופה הכנענית והישראלית, דוגמת בית-ירח וינועם (כנראה תל עובדיה שליד הירדן ממערב לבית-זרע). ליד ינועם פגש הציר את "דרך החורן" שעברה בנחל יבניאל, ובהמשך חצה את נחל תבור, שבו הסתעף ממנו נתיב לכיוון הערים רכש וקשיון שבמעלה הנחל ולתל יששכר (בפתח נחל יששכר, מדרום-מערב לבית-יוסף). מדרום לחמדיה פנה הציר מערבה בקרבת בית-שאן.

בית-שאן היא נקודת המפתח בכל

דמשק, את עלי אבן פ'חר א-דין, אמיר לבנון, אשר כוחותיו הגיע לבקעה מכיוון צפת. ב-1832 נע דרך בקעות עיון ולבנון איברהים פחה עם צבאו, וליד חומס היכה את צבא עות'מאן פחה.

לבסוף, ב-1941 פרץ טור של צבא בעלות-הברית בהדרכת אנשי פלמ"ח אל סוריה, שהייתה אז בשלטון ממשלת וישי הצרפתית שתמכה בגרמנים. מחשש לפלישה לארץ ישראל דרך מבוא זה, ביצר רוהו הבריטים בצורה יוצאת מהכלל, וזאת כחלק ממערכת התבצורות בגבול הצפון ואף באזור שפך הירמוק – צמח. בשרידיה של התבצורות זו ניתן עדיין להבחין היטב בשטח. הם הקימו מערכת הגנה נ"ט שכללה תעלות ומחסומי "שיני דרקון" מבטון. בכניסה לעמק בצפון-מזרח (נקובתא דעיון?) חצבו הבריטים מערך של לא פחות משלוש תעלות (מהן אחת באורך של מספר קילומטרים) ובניא שבעורף – שתיים נוספות. כל ואדי קטן נחסם בשיני דרקון ובמיקוש. מערכת המכשול ממחישה את תפקידו החשוב של עמק עיון כמבוא הצפוני לארץ בהמשך לנתיב בקעת לבנון.

דרך הרוחב מדמשק לצור ולצידון הצטלבה, כאמור, בדרך הבין-לאומית. לידה שכנה העיר החשובה מאוד ליש – דן, שלפי המקרא היו לה קשרים עם צידון (שופטים י"ח 7). בתקופה הרומית עברה הדרך מדמשק לצור מדרום לחרמון, בבניאס, בגשר ע'ג'ר, ליד תל אבל-בית-מעכה שבדרום בקעת עיון, ומשם לצור. מדרך זו נתגלו כמה אבני מיל. אפשר שסעיף של הדרך הלך מגשר ע'ג'ר (דרך כפר יובל) לעודיסה, דרך ח' ניחה (מצפון למשגב-עם) ומדרום לנבי עוודי. בתקופה הצלבנית עברה הדרך מבניאס לבקעת עיון, ובה התפצלה: צפון-מערבה לכיוון צידון, ודרום-מערבה לכיוון צור (מדרום לליטני), או דרך תיבנין, שבה שרדה עד היום מצודה צלבנית גדולה. מצודת שאט-רנף שליד מושב מרגליות הייתה מצודת תצפית, כאופיין של מצודות צלב-ניות רבות, כגון קלעת-נמרוד (סוביבה), כוכב-הירדן ועוד. הדרך הצלבנית לא עברה לידה בגלל השיפוע הרב שבו הייתה הדרך צריכה להעפיל אליה.

לסיכום פרק זה: נראה כי הדרך הבין-לאומית עברה ברוב ימות השנה בחלקה המערבי של בקעת עיון. חלק זה פגיע פחות לשטפונות ולהצפות הפוקדים את העמק בכל שנה. מדרך זו הסתעפו הדרך כיום לצור ולצידון, והיא עצמה הדרמה בין מטולה והר צפיה לעבר אבל-בית-מעכה אל חצור, שישובה על הדרך וידעה

התל לכיוון מטולה. ממנה הסתעף מעבר אחד לכיוון גשר חרדליה שעל הליטני (לרגלי מצודת בופור), והמשיך לכיוון נבטיה וצור. מהמשך הדרך למטולה ולעמק החולה יצא סעיף דרך עדיסה אל צור מדרום לליטני.

"נקובתא דעיון" הנזכרת לעיל – פירושו "המעבר של עיון". "נקב" הוא כינוי למעבר-הרים בעברית של כל התקופות, ובערבית עד ימינו (נקב). הכפרים הערביים עם המרכיב "נקב" יושבים כולם במעברים חיוניים (לדוגמה: נוקיב ובית-נקובה), כאשר המעבר נותן את שמו ליישוב שבקרבתו. את "מעבר עיון", שבו עברה הדרך הבין-לאומית, ניתן לזהות עם המצר החיוני בניא שבין גבעת מטולה והר צפיה (נ"צ 297 / 203) שממערב לה. על הגבעה נמצאים שרידי יישוב, אשר בו נתגלתה בין היתר כתובת יוונית מן המאות חמישית – ששית לספירה, שמוזכר בה המונח "קומס" – תואר של בעל תפקיד מנהלי רם, עדות לחשיבות המקום. ייתכן שזה היישוב נקובתא דעיון על-שם המעבר שלידו. אפשרות אחרת, לא פחות טובה, היא שהנקובתא הוא המעבר שבצפון-מזרח העמק (סמוך יותר לתל עיון), המחבר בינו לבין בקעת הלבנון.

נפרט עתה את ההיסטוריה הצבאית של עמק עיון מימי הביניים ואילך. מצודת בופור (קלעת א-שקיף – מצודת ארנון) שממערב לליטני מילאה תפקיד חשוב של תצפית ושל שליטה על מבוא עיון, וכן חסמה את הדרך לצור ולצידון. ב-1113 הייתה פלישה מוסלמית דרך בקעת הלב-נון לשטחים שהחזיקו הצלבנים. בואדי א-תיאם התפצל טור הפולשים, וחלק אחד הדרים לטבריה. ב-1167 יצא נור א-דין מחומס דרך בקעת הלבנון לעבר מצודת שאט-רנף (הנוני, מרגליות) וכבשה. ב-1179 נערך בבקעת עיון קרב בין צלאח א-דין והצלבנים. קרב זה קרוי בפי המוסלמים "קרב מרג' עיון" ובפי הנוצרים "קרב בופור". המטה המוסלמי היה בתל אל-קאדי (תל דן), ואנשיו פשטו עד צידון וביירות. הצלבנים בפיקוד באלדווין הרביעי יצאו נגדם ממבצר טורן שבתיב-נין, ובהתנגשות ביניהם בבקעת עיון נהרגו ונשבו צלבנים רבים.

ב-1197 חנה אלמאלכ אל-עאדל בבקעת עיון ופשט ממנה על הצלבנים. כ-20 שנה לאחר מכן התרכז בבקעת עיון כוח צלבני שבא מעכו ומצור ופשט על האזור המוסלמי מבניאס ועד חצביה.

ב-1633 נערך בבקעת עיון "קרב חצביה", שבו ניצח אחמד קוצ'וק, פחה

תחותמס החליט לפעול דווקא "נגד ההיגיון", והלך בדרך המסוכנת של נחל עירון. באופן זה הפתיע את הבנענים, שלא ציפו להופעתו בדרך זו, והכניע את הרכב שלהם ליד מגידו. ייתכן שמפקדים בימינו יכולים ללמוד מגישה טקטית קדומה זו.

לסיכום

נציין את שני העיקרים שאותם ניסינו לבסס במאמר זה:

- א. הנתבי הראשי של הדרך הבין-לאומית עבר דרך בקעת הלבנון ובקעת עיון, ולא דרך הגולן או הירמון.
 - ב. בציר העמקים עבר הנתבי האמור בראש-יזרעאל בצומת בית-שאן, ולא בגליל התחתון.
- בשל מיקומה הגיאוסטראטגי שימשה אפוא ארץ ישראל בתקופות הנזכרות כ"גשר יבשות", ומסעות של צבאות ואזורים חלפו תמיד בנתיביה הבין-לאומיים. בקעת הלבנון היא ציר-מעבר רב-חשיבות לצפון הארץ, והמחזיק בה אחוז למעשה בברית הארץ.

ביבליוגרפיה נבחרת

- (1) אהרונ יוחנן, ארץ ישראל בתקופת המקרא – גיאוגרפיה היסטורית, עמ' 32 – 51.
- (2) אילן צבי, עמק עיון על גבול הצפון, המועצות האזוריות סולם צור וגעתון, 1976.
- (3) אילן צבי, נקובתא דעיון, נופים (הוצאת מכון אבשלום, אוניברסיטת ת"א).
- (4) אילן צבי, מהלכה של הדרך הבין-לאומית בצפון הארץ, ארץ ישראל ט"ו, תשמ"א, עמ' 372 – 375.
- (5) בוטרימוביץ יגאל, עלייתה של חצור וירידתה של בית ירום, בית מקרא, שנה כ', א' (ס'), תשל"ה, עמ' 153 – 155.
- (6) בוסטנאי עודד, דרב אל-חורנה – דרך קדימה, ארץ ישראל י', תשל"א, עמ' 191 – 197.
- (7) בן-אריה יהושע, עמק הירדן התיכון – צומת דרכים, ידיעות כ"ט, תשכ"ה, עמ' 169 – 171.

הערים המורדות בפני צבא פרעה. העובדה שתוך יום הוכנעה ינועם, רומזת על מקומה במעלה בקעת-הירדן, מהלך יום מבית-שאן.

מבית-שאן עלתה הדרך בבקעת חרוד ופנתה דרך יזרעאל (זרעין) או עפולה, ומשם המשיך סעיף לנמל המרכזי של הגליל – עכו. בשל התנאים הטופוגרפיים הקבועים יש בדרכים קדומות הרבה מן ההמשכיות, אם-כי, כמובן, ששינויים יישוביים ומדיניים גורמים להעתקת דרכים, בעקבות שינויי המוצא והיעד שלהן. מכל-מקום, בתקופה הרומית הייתה בית-שאן קשורה מכל עבריה בדרכים. אלה של טבריה – בית-שאן ובית-שאן – מגידו עברו בתואי הבין-לאומי ממש. עדות למעברה של הדרך בבית-שאן בתקופה הממלוכית ניתן למצוא בשרידיו של חנות-בישן (ח'אן אל-אחמאר) שליד מסעף כביש בית-שאן – טבריה, סמוך לאזור התעשייה מצפון לבית-שאן. בח'אן נמצאה כתובת-בנייה משנת 1308 לספירה.

יש לציין מספר הערות לגבי המשך הדרך מעמק יזרעאל לשרון. מקובל שהמעבר היה בנחל עירון (ואדי ערה). אך זהו מעבר המסוכן לעובר בו, ונוח לאורב ולתוקף. בתעודת מסע של פרעה תחותמס השלישי מ-1468 לפנה"ס מסופר על התייעצותו עם קציניו בשאלה, אם ללכת בנחל עירון המסוכן דרך צפתה (רמות מנשה), או בדרך היוצאת לעמק בתענך (שולי עמק דותן, אזור יעבד – תענך).

יש הסבורים, שהדרך עברה בג'נין ובעיר דותן, ולכך רומז המקרא בפרשת מכירת יוסף, המספרת כי בדותן עברו סוחרים מדיינים ואורחת ישמעאלים עם בשמים מהגלעד למצרים (בראשית ל"ז 25 – 28). התוויה זו אפשרית, אף-כי הנתבי ארוך יותר מזה של תענך – יעבד – בקה-אל-עירביה – ימא (יחס הקדומה).

ניסיון התוויה של הנתבי הראשי הבין-לאומי. הודות לדרך פרוחה בית-שאן ומדממצאים שנתגלו בה אפשר ללמוד על תוואי הדרך. נחשפו בה שרידים החל מהתקופה הכלקוליתית ועד ימינו. במאות הי"ד – י"ג לפנה"ס היו בה מצודה, מקדש שים מצריים וחיל-מצב, אשר כלל גם חיילים שכירים מגוייהים ("פלשתים"). זכרם של שכירים אלה אולי בא במקרא בסיפור המלחמה בגלבע בין שאול לפלשתים, שבסיסם היה בית-שאן. למעשה נערכה כל המלחמה בציר הדרך הבין-לאומית, מאפק דרך יזרעאל, הגל-בוע ובית-שאן (שמואל א', כ"ט – ל"א). במורד הגבעה שלרגלי מנור קירי מאריה, מצפון לנחל חרוד (בתחום אזור התעשייה של בית-שאן) נתגלה בית-הקברות של פלשתים אלה, ובו ארונות קבורה מחרס בצורת דמויי-אדם (אנתרופואידים), אשר כדוגמתם נתגלו בשנים האחרונות בדיר-אל-בלח שבחבל עזה. המצרים היו נוהגים להציב שכירים אלה בערים הראשיות שעל הדרכים, כגון: עזה, שרון (תל פארעה בנחל הבשור), לכיש ומגידו.

חיווך לעובדת מרכזיותה של בית-שאן על הדרך ניתן למצוא לא רק בכתובות הפרעונים שנותרו במצרים, אלא במצבות (אסטילות) שקבעו הפרעונים בבית-שאן גופא. שתיים מהמצבות הן של פרעה סתי הראשון שמשל בסוף המאה הי"ד. אחת מהן ומצבתו של רעמסס השני מתחילת המאה הי"ג מספרות על הכנעת תושבי המקום (אולי שבטים עבריים) בקרבת העיר. המצבה השנייה של סתי מספרת על התמרדות בסביבת בית-שאן ועל פעולות פרעה: את חטיבת אמון, הקרויה "אמיצי הקשתות" הוא שלח דרומה לחמת. (תל חמה שמדרום-מערב לטירת-צבי, על הדרך מיריחו לבית-שאן); את החיל של רע "רב האומץ" שלח לבית-שאן; ואת חטיבת סתח "חוק הקשתות" שלח לינועם. "כעבור יום אחד" נפלו כל

המשך מעמור 69

פינוי אש"ף מביירות ובחירתו של באשיר ג'ומייל לנשיא, מאשרים ומבלי-טים את מה שהסתמן גם קודם לכן: אש"ף איבד כנראה לבלי שוב, את הבסיס בלבנון על מאפייניו המיוחדים ויתרונותיו הייחודיים. ספק אם יצליח הפעם המיתוס של "סטלינגרד הפלסטינית" לכסות על ערור-תה של התבוסה הפוליטית בכיירות. זו

האזרחית כבני ערובה. ארגונו של אש"ף המפוזרים לביירות פטרונים השונים נר-שאים עמם אל מארחיהם החדשים גם את לקח ביירות בלבנון. מלכתחילה לא התכוונו המשטרים בדמשק, בעדן, בבג-דאד, בעמאן ובאלג'יר לתת לאש"ף חור-פש פעולה בשטחיהן. אך לקחי החורבן שהביאו אש"ף ומלחמתו בישראל על לב-נון וביירות יוליכו גם משטר נוח יותר כמו זה שבתוניס לזהירות מופלגת במהלכיו.

חמורה לאין שיעור מן התבוסה הצבאית בדרום שהייתה צפויה. גם מקרב אלה שישאו את שבחי המיתוס הזה בפיהם, יודעים המפוכחים והמתחכמים בליבם כי בלבנון ובביירות הובס לא רק אש"ף. הוכחה גם אופציה נוספת במאבק נגד ישראל: זו שבנתה על מאבק אלים וברר-טלי בישראל תוך חסינות מפני תגובותיה בליבה של בירה ערבית, בחסותן של מצ-למות הטלביזיה, ותוך שימוש באוכלוסיה